

ОСТАП УКРАЇНЕЦЬ

КАНЦЕЛЯРІЯ
ХРЕСТОВИХ
ПОХОДІВ

Роман

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

УДК 82-311.3
У45

Ф А Б У Л А
ВИДАВНИЦТВО

*Усі права збережено.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу
власників авторських прав.*

Українець Остап

У45 Канцелярія хрестових походів. Роман. — Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. — 272 с.

ISBN 978-617-09-5578-4

Автор переносить читача у Станіславів XVII сторіччя, дія роману відбувається саме напередодні глобальної перебудови фортеці й очікуваного нападу Османської імперії на Європу. До міста трьома різними шляхами прибувають троє різних чоловіків, кожен з яких має свої плани й інтереси. Історія рухається вперед, залишаючи по собі лише низку запитань, так що з далекої перспективи може здатися, що ці троє переслідують спільну мету. Або що жодної мети насправді немає.

УДК 82-311.3

ISBN 978-617-09-5578-4

© О. Українець, текст, 2019
© «Фабула», макет, 2019
© Видавництво «Ранок», 2019

EX LIBRIS

Згодом, через багато місяців, коли нарешті почали розбирати справу і вишукувати пущені у воду кінці, виявилось, що ніхто не може достеменно сказати, коли і як Лев Бжезінський приїхав до Станіслава. І річ навіть не в тім, що забулася масть запряжених у бричку коней чи розміри самої брички. Версій про його появу було безліч, але всі вони, на лихо, відрізнялися. Після тривалих розпитувань комісія стала на тому, що приїхав пан Бжезінський до міста Галицьким трактом, себто з боку Княгинина, де спинився дати милостиню сільській жебрачці, у супроводі невеликого обозу, але верхи, не порожнем, бо на обозі їхав невеличкий маєток у золоті та коштовностях, але голічерева, бо погода стояла жарка й вимоги власного тіла явно взяли гору над вимогами пристойності. Чого з'ясувати не вдалося — то це коли саме він приїхав. Усі пам'ятали якісь деталі, але ніхто не міг сказати достеменно, що то був за день. Зрештою, комісія погодилась на тому, що шановний пан прибув до Станіслава першого дня реконструкції фортеці.

Тут, звісно, заперечать місцеві вірмени, котрим на той момент належала значна частина тяглової худоби, яка була в місті. Вони скажуть, що того дня, коли муляри почали випрохувати в них в оренду вози для перевезення будівельного каменю, який був їм потрібен у немислимих кількостях, Лев Бжезінський уже кілька днів як жив у вигідному дерев'яному будинку саме

на межі польської та вірменської частин, і своєю присутністю ніяк нікому не допікав. Проте вірменів слухати ніхто не став, бо, зрештою, великої погоди день прибуття голопузого шляхтича до міста на Галицькому тракті нікому не робить. А що все найцікавіше почалося докладно в день перебудови фортеці, то й лічити час, мабуть, варто-таки з нього. Ясно, що звинуватити комісію в байдужості чи непрофесіоналізмі не вийде, бо входили до складу ті люди, котрі й ініціювали її створення. Але вони могли б працювати і краще. Скажімо, розпитати людей із трохи дальших сіл, у яких він мав зупинитися дорогою. Останню перед Станіславом зупинку Бжезінський зробив у Бурштині, над Гнилою Липою, де зупинився вимушено, бо в його возі тріснула вісь, яку довелося терміново міняти. Місцеві, котрі мали з ним до діла, кажуть, що він з усіх сил намагався зійти за свого, навіть говорив із ними русинською. У русинській мові в нього чувся страшний валаський акцент із оканням та иканням, і місцеві русини з усіх сил старалися заговорювати польською, щоб тільки уникнути такої наруги над власною мовою. Цікаво й те, що після заміни осі Бжезінський навідріз відмовився рушати, аж доки не прийшов місцевий ксьондз і не освятив йому зремонтвану фіру. Усього дві деталі, але далі ми побачимо (якщо будемо дивитися достатньо пильно), як сильно вони докладаються до загальної історії.

Проте більшість із вас, мабуть, чули про ці події з нотаток різних любителів таємниць (щоб не називати тут зайвих прізвищ) чи ще звідкись, але ж наврод чи ви знаєте, що там сталося насправді, бо з міської хроніки та з архівів усі згадки про цей період були старанно вичищені. Найцікавіше те, що разом із будь-якими згадками про самого Льва Бжезінського

із документів зникли згадки ще про трьох осіб, котрі, на відміну від одіозного шляхтича, приїхали до Станіслава саме в перший день його перебудови. Усі трое рухалися з різних напрямків, в'їжджали та входили до міста через різні брами і, правдоподібно, у різний час, тому, здається мені, цікавіше та доречніше буде оповісти саме про них, а не вкотре переповідати старі побрехеньки про череватого Льва. З цим і починаємо. Отче, благослови.

РОЗДІЛ 1

У якому під місто різними шляхами прибувають троє дуже різних людей

Найраніше, щойно відчинилася Вірменська хвіртка, до міста ввійшов молодий хлопець у вицвілій на темно-сірий колір сутані без жодних пожитків. Він пройшовся завулками, які відділяли хвіртку від Ринку, обдивився з усіх боків ратушу, зазирнув до палацу, котрий тоді вже почали розбирати, потинявся трохи біля галицької брами, розглядаючи ще недобудований кам'яний костел, покрутився біля університетської колонії і, не знайшовши для себе наразі нічого цікавого, повернувся назад тим само шляхом, яким зайшов.

Позаяк вози, що їх муляри орендували в місцевих вірменів, їздили виключно через Галицьку браму, дорога на Заболотів була вільна і не розбита колесами. Тому спудей, котрого, до речі, звали Тиберій, спокійнісінько пройшов стежкою до села, що лежало, може, хвилин за десять ходу від міських валів. Він завертав у кілька хат, аж поки знайшов собі притулок у жінки, котра радо впустила його до себе за плату, до якої вельми вдатні всі молоді спудеї. Направду, приїхав до міста він іще звечора, але що в кишені не мав ні гроша, справедливо вирішив зупинитись у передмісті, напивавши собі якоїсь роботи, за яку мав би дах над головою і щось поїсти.

Стеха, котра в обмін на певні послуги впустила до себе Тиберія, уже деякий час жила солом'яною вдо-

вою, чи, як вона сама всім казала, вдовою. Її чоловік, котрого також звали Тиберієм, воював із турками, був під Журавно, а звідти, замість їхати додому, поїхав спершу з козаками Гоголя, а потім, як подейкували, на Січ. На цьому вона сама для себе вирішила, що її короткий і не дуже вдалий шлюб закінчено, і залишилась на чоловіковій господарці, якої більш ніж вистачало для того, щоби прогодуватися і навіть принагідно прогодувати заблукалого спудея.

Треба сказати, що Тиберія вона пустила спершу з жалощів і щойно після вечері вигадала йому краще застосування. Той, надійшовши з протилежного боку села, спершу слізно просився на ніч у кілька хат далі по вулиці, раз у раз підкріплюючи своє прозове прохання дурнуватими пісеньками, за які заробив кілька прицільно кинутих яблук і гулю на лобі. Стеха ж, мало того що була добросердою, ще й не хотіла зайве слухати школярських пісень, і сама відчинила двері, щойно хлопець підійшов під її хату. Відчинені двері його не зупинили, бо він, певно, побачивши хустку, якою був обв'язаний димар, загорлав:

Два ведмеді да впереді,
Гей, гей, гей!
Дві синиці в колісниці!
Да дві курці в правій руці!
Да за плугом баба з пругом!
Ні коня, ані вола!
Ні притики, ні ярма!
Сидить вдова геть сама!

Кожен рядок дурнуватої пісеньки супроводжувався гучним гейканням, яке різало по вухах гірше за церковні дзвони в неділю вдосвіта. В обмін на обіцянку ніколи і нічого не співати у неї в домі Стеха сказала

хлопцеві, що готова прийняти його хоч на скільки, аби тільки він допомагав їй з газдівством. Так Тиберій оселився в її хаті; при цьому обоє вважали, що дешево відбулися.

По вечері, яка складалася головно з товченого гороху й солоного сиру, Тиберій, розслабившись, випростався на лаві, яку йому вказала господиня, і майже по-свійськи запитав:

— Пані Стехо, а от скажіть, чого то у вас на куті так прочан не люблять?

— Не уявляю, що ти таке розказуєш. Нормально в нас до прочан ставляться.

— Ну от мене ж однак ніхто, крім вас, до себе не пустив. І їсти не дав, хіба ото як яблуками кидали.

— Тю, ти про себе ото? Та який з тебе прочанин, обірванець один. Я би й сама тебе не пустила, якби не вчула, що ти по-нашому пієш. Тут, бачиш, не прочан бояться, а сервіторів.

— Кого бояться? Слуг?

— Та ходять тут. Їх після кожного походу на Валахію більше стає, ніби їх отарами випускають. То самі валахи їх сервіторами кличуть, сервами.

— А вони самі хто?

— Та слуги їхні, ти он сам сказав. Не знаю, що там у них із валашнею за проблеми, але сюди пруть цілими отарами. Та й знаєш, як то з біднотою завжди. Як по одному — то ще просять, а як отарою і на всіх не напасешся, то де вкрадуть, де на розбій підуть. То й бояться люди.

— А до роботи не стають?

— Та стають, чого би ні. Але бере мало хто, бо і за себе страшно, і за майно. Я того тебе й покликала, бо поміч треба, але ж не тих чорних наймати на обійстя.

— А що, так багато ходять?

— Ая. Ходять і просять муки на руки. На нашім куті їх нечасто побачиш, але на першому-ліпшому торгу повно буде. Як хочеш, то можеш піти чи на Княгинин, чи куди і там подивитися на них.

— То ще піду, як у вас ярмарок буде. Може, й сам яку копійку зароблю.

— Заробиш-заробиш,— байдуже запевнила хлопця Стеха й заходилася складати рештки вечері до глеків.

Наталувавши в один глек гороху й сиру, у другий докинувши кілька яблук із коша, що стояв у сінях акурат біля дверей, господиня прикрила всю мериндю рядном і, повернувшись до покою, лагідно, щоб у спудея не виникло жодних сумнівів у її намірах, покликкала Тиберія до сну.

Щойно по двох снах, коли вгамувалися розтривожені шумом сусідські собаки, а хлопець нарешті рівномірно засопів, Стеха, викравшись у сні, взяла замотані в рядно глеки і, обережно вийшовши на вулицю, попрямувала з ними геть від села. Спершу до фортечної стіни, тоді повернула ліворуч і йшла над ровом аж до краю міста, через битий шлях, яким їздили на Тисменицю і яким до міста приходили серви, а звідти далі — втоптанною стежною, потім — лише одній їй відомим путівцем у глиб лісу, який із цього боку підходив майже до шляху. Пройшовши лісом, може, з пів версти, жінка нарешті дісталася звору, у самому нутрі якого крилася землянка. Звично, як і щоночі, вона прочинила двері та зникла всередині.

Тиберій, котрого миттю розбудив скрип дверей (щоправда, цього разу без звичного «забирайся з моєї стодоли, волоцюго!»), недовго думав, що йому робити. Тому що, по-перше, для роздумів, як він вважав, існують виклади та екзерсиси в академії, а по-друге, навіть там він до тривалих роздумів не був особливо схиль-

ний. До всього, страшно хотів побачити нечисть, яку його господиня підготовує серед ночі. А що це саме нечисть, а не православна людина, він уже цілком переконався. Нормальним людям ночами їсти не носять.

Ще на півдорозі від хати до фортеці Тиберій подумав, що Стеха, може, підготовує когось у казематі, але відразу ж забракував цю думку: по-перше, брами до міста на ніч зачиняли, по-друге, сама господиня звернула на путівець і йшла по ньому так обережно, як нізащо не йтиме добросерда Мадонна, що доглядає за ув'язненими.

Уже в лісі Тиберій мало не загубив слід,— стежки взагалі не було видно, дивно, що сама Стеха знаходила її,— але вчасно почув скрип дверей. Як міг, тихо пробрався до землянки і припав до дверей. Помешкання, мабуть, було величеське, бо того, хто там жив, він не чув узагалі, хіба нерозбірливе мурмотіння, а свою господарку — лише уривками, коли вона за щось підвищувала голос на чоловіка. Принаймні Тиберію здалося, що то чоловік.

— Не можна, чи ти... .. тебе собак спускали? ...
То сам будеш винуватий!

Чоловік щось нерозбірливо відповідав.

— Добре... .. а на цей раз сплять к холері матері!

На цій фразі Тиберій відсахнувся, але що кроків у землянці не було чути, знову припав до дверей. Якийсь час панувала тиша, годі було розібрати, що там відбувається всередині, а тоді знову почувся голос Стехи:

— Та швидше їж, ніч не безрозмірна!

Зрозумівши, що господиня наміряється йти геть, Тиберій повернувся і заходився навпомацки вибиратися зі звору. Кілька разів сутана зачепилася за гіллячка, кілька разів гілка хруснула під ногами, але врешті

хлопець опинився в більш-менш проглядній частині лісу й кинувся в бік міста, сподіваючись, що здійнятий ним галас припишуть заблукалій звірині. Не знайшовши стежки, він зробив невеликий гак і вийшов не там, де заходив, а саме навпроти роздоріжжя, перед міською брамою. Біля самої брами яріло світелко, ніби хтось розпалив дуже велику ватру, але вітер віяв із боку Вовчинецьких гір, тому всі запахи злітали кудись у річку і його не досягали. Лише на кілька секунд задивившись на вогник, Тиберій з копита рушив через поле, перечіпляючись об мурашники, і з кожним кроком починав трохи більше жалкувати про те, що на цю ніч зупинився не десь під оборогом, а в гостинній хаті.

По-перше, Стеха однозначно була відьмою. Так легко впустити до себе, в усіх розуміннях «до себе», нічого не розпитавши... Йому б ще тут запідозрити. Так вона ще й ночами зустрічається невість з ким, планує з ним невість що, та ще й таке, за що можуть спалити. Добре, добре, що роки в академії не минули марно, що він її зразу розкусив і тепер зможе вивести на чисту воду. Цікаво тільки, яка вона з себе, та Стеха. Певно, старезна баба, котра тільки прикидається молодою і гарною. Не про те думаєш, Тиберію! Цікаво, нащо їй спудей здався? Може, потрібне молоде і сильне тіло, аби той чортяка, чи хто він є, у нього переселився? Ну, ранок вечора мудріший — це вже Тиберій видихнув до себе, спинившись біля хати і вперши руки в коліна. Першим ділом — скинути сутану, свиту, обмитися від поту водою з цебра і знову лягти, щоби Стеха нічого не помітила.

І Тиберій справді встиг зробити задумане. Поки Стеха повернулася до хати, він уже мирно хропів — навіть нечиста сила не могла серйозно занепокоїти його молодий школярський ум.

Десь у той час, коли Тиберій тільки починав свої співи під селянськими хатами, Матвій Лісовський, переправившись через Бистрицю, заблукав у лісі. Із Єзуполя вийшов завидна, але пішов не трактом, як усі люди, а рушив навпростець, бо часу мав аж до завтрашнього полудня, а тому на ніч думав стати у свого брата у Федьковому. І йому навіть не доведеться ще кілька днів слухати батькові зітхання. Однак темрява, яка в листяному лісі западала куди швидше, ніж на гостинці, збила його зі стежки, і коли Тиберій саме приймав запрошення від Стехи, Матвій був змушений визнати, що остаточно і безповоротно втратив напрямок.

Надміру важкі бисаги чіплялися за гілляччя, ноги вгрузали в глевкий ґрунт міжріччя, і думка побачитися з братом із кожним кроком здавалася не тільки менш реальною, а й більш дурною. Спокусився Матвій тим, що Федькове лежало акурат на півдорозі між Єзуполем і Станіславовом, десь за милю¹ від обох.

Можна було вичекати вихідного і вже тоді піти до брата, не надвечір у п'ятницю, а якоїсь неділі, коли і часу було би більше, і сам день більш урочний. Але сталося те, що сталося, і з лісу треба було якось виходити. Вовків Матвій не боявся — землі тут були обжиті, так що великих звірів аж до Чорного Лісу не водилося вже давно. А проте спати на голих гілках, коли під голову можна покласти хіба конопляну торбу, повну залізних інструментів, навіть звиклому до простого життя Матвію не хотілося. Тому він, зціпивши зуби, перекинув затяжку на інше плече й побрів далі. Міркував, що навіть коли змилить і не вийде на Федькове,

¹ Польська миля дорівнювала десятиєм верстам — це приблизно 10,5 км.

то рано чи пізно трапить або на стежку, якою вийде до хоч якого села, або на Бистрицю, за якою вже напевне знайде гостинець і заночує десь у Ямниці на обороту. Так чи інакше, ліс був малий і вже до півночі він мав би кудись та прийти.

Хоч світло в густий ліс майже не проникало, між деревами вільно гуляв вітер. Тут, у видолинку, він постійно змінювався, налітаючи то холодними поривами від Дністра, то трохи теплішими — з боку Вовчинецьких гір. Щойно Матвій порішив на тому, щоб рухатися далі, куди б він не зайшов, дністровський вітер змінився вовчинецьким і приніс із собою запах диму, а понад те — запах свіжоспеченого м'яса і свіжого гною. Довірівшись нюху, а не всім іншим чуттям, від яких зараз однаково не було користі, Матвій рушив проти вітру на запах, розсудивши, що димом, либонь, тягне із якогось села. Незабаром поміж дерев заблмало світло — живий вогонь, а не якісь там відсвіти через запнуті міхурами вікна. Тож хлопець, остереігаючись неприємної зустрічі, стишив крок і, підтримуючи бисаги рукою, щоб не дзвеніли інструменти, почав підкрадатися до вогню.

Невелика галявина розкинулась саме на лісовій стежці, з якої він збився, переправляючись через ріку. На ній колом стояли чотири чи п'ять возів, а за ними щось тихо жували розпряжені воли. Натомлені за день, вони й вухом не повели, коли Матвій підійшов до них, усю увагу зосередили на своїй жуйці і скорому сні. Жарко горіло багаття — надто велике для такої малої галявини. На рожні, розкладеному біля вогнища, покоїлась ціла туша якоїсь тварини — що то було, козеня чи ягня, Матвій розібрати не міг. Далі, майже біля самих возів, стояла група людей. За стіл їм правила велика дерев'яна скриня, укрита скатертиною.

Навіть не глянувши на них самих, а лише бігцем побачивши свічник, чашу і ще щось, накрите полотняною серветкою, Матвій знав, що тут йому навряд чи хтось загрожує.

Старший чоловік, котрий стояв до нього спиною, знуджено промовляв звичні слова, хоч і старався додати їм якогось відтінку натхнення:

— Благословен Ти, Господь, Бог наш, Владика Всесвіту, Творець виноградної лози.

Сказав він ці слова, звісно, жидівською мовою, а не руською, проте Матвій знав, що сказані над чашею вина слова означають саме це. Його братова була жидівкою. І, хоч вона й перейшла в Христову віру, на його прохання нерідко розповідала, як воно все відбувається в них.

Здійснивши кідущ, старший потягнувся до мильниці, у якій чекала підготовлена для омивання рук вода, а тоді, ніби побачивши Матвія потилицею, звернувся до всіх присутніх тоном куди урочистішим, ніж промовляв благословення:

— Vey, mir hobn a gast.¹

Коли з омиванням рук було покінчено і старий жид розділив халу, всі посідали на барила й коробки, а три дебелих дерев'яних крісла зайняли старий і дві жінки, які стояли коло нього. У темряві Матвій не міг розгледіти їхні лица, щоб сказати, старі вони чи молоді, але припустив, що то дружина і донька. Матвій, котрому не було заготовлено місця, залишився стояти.

— Nu, aoyb ir zent aundzer gast, ir'd vi tsu zitsn bay aundzer tish,²— розвів руками старий.

— Aber, Herr, ich spreche deine Sprach sehr schlecht.³

¹ Що ж, маємо гостя. (*Ідиш.*)

² Ну, раз ви наш гість — прошу сідати до нашого столу. (*Ідиш.*)

³ Прошу пана, я дуже погано говорю вашою мовою. (*Нім.*)

— То швабська, а не їдиш,— скривився старий.—
Взиськай собі щось до сидіння і розділи з нами коляцію.

— Де взиськати?

Старий тільки знизав плечима і заговорив щось своєю мовою до застільників. Матвій роззирнувся в пошуках чогось до сидіння і вже збирався вмести-тися на дишлі одного з возів, коли це побачив барило і, здається, зрозумів, на що саме йому натякав старий. Він спустив бочку на землю — повну, судячи з ваги,— і всівся на неї, поклавши бисаги собі під ноги. Біля скрині, яка правила за стіл, але все ж осторонь від решти.

— Ну, тепер, коли ми всі посідали, можна потрапезувати й поговорити,— старий узяв із глиняної тарелі сушеного лина й заходився оббирати м'ясо, паралельно балакаючи,— ми всі тут обцуєм одне другого, тільки ти нам незнайомий. Нечасто трапляє зустрічати шабес у лісі, а ще рідше — мати на ньому гостей, котрих ніхто не чекав. Венц прошу тебе заділовати за гостинність і трохи розказати о собі. Розваж нашу вечірню трапезу, бо завтра на ранок тебе вже тут не буде.

— Чому не буде?

— Чи ти сам не віш? Якби ти був із нас, то зараз би сидів на шабесі не тут, а в себе вдома. Ти завтра встанеш і підеш. А в нас вози. Як тебе звати, шейгеце?

— Матвій. Матвій Лісовський. І моя братова — жидівка, як ви,— кілька чоловіків Perezирнулися, хтось щось прошепотів, але старий на ті слова ніяк не від-реагував.

— То не робить тебе жидом, шейгеце. І якщо вона твоя братова — то вона точно не така жидівка, як ми. Звідки ти будеш?

— Я з Чешибісів. Із Єзуполя тобто. Йду до Стані-славова.

— Та ясно, що туди. Важка в тебе торба, треба сказати,— старий кивнув на бисаги, які подзвонювали, варто було Матвію ворухнути ногою.— Хто за ремеслом будеш — коваль, муляр?

— Муляр, так. Ще не за ремеслом... Вчуса, але скоро стану майстром. Буду працювати на будові фортеці.

— Не сумніваюся. Не сумніваюся, що будеш працювати. А от чи вийде з тебе майстер — то ще питання, я тебе за роботою не бачив.

— Вийде.

— Як скажеш, шейгеце. Слухай, чи я маю з тебе кліщами слова тягнути? — відірвався від риби старий.— Попросив же — розваж нас бесідою на цей вечір. Щоб можна було потім сказати, що ми не просто так до міста приїхали, а вже когось та знаємо.

— Та нема що розказувати. Батько в мене столяр, мама теж простого роду. Як у нас у домініканів ремонтували костел, я попросився в поміч, то мене і взяли. А два дні тому той майстер, котрий костел робив, проїздив через Єзупіль на Станіславів та й запитав, чи я не хочу до нього в науку — мурувати мури фортеці. Батько тільки й радий був, бо камінь я складаю ліпше, ніж дерево. І йому легше буде, що дорослий син нарешті злізе з шії. То я і йду до міста. Завтра прийду, влаштуюся десь, у неділю — до мші, а з понеділка і роботи почнуть. Тото наразі мій цілий живіт,— і за кілька секунд, ніби виправдовуючись за нецікаву розповідь, додав: — Та його й не так багато було.

— І малим ти гуси над річкою не пас, і старшим — корови? Ну, раз ти думаєш, що нам твій живіт буде нудний, давай і я з тобою познайомлюся. Мене звати Герш. Зі мною — мої сини, Хаїм і Мендель, найдалі від тебе сидить Лейб, син мого старого друга, а біля

мене — Кейла, моя жінка, й Авіва, котру маю щастя називати донькою.

— А ви теж до Станіславова?

— А ти як думав? Місто будується, до міста йдуть люди, а де люди — там є що робити. Бачиш, ми хотіли до шабесу бути під стінами, але воля Божа була на те, щоб якийсь голопузий шляхтич під Бурштином зламав собі вісь — вагою свого тіла, не інакше. І ми з нашими возами, щоб не погрузнути десь посеред поля, чекали, поки йому того воза направлять. Так що ні ти, ні ми не чекали, що прийдеться нам зустрічати суботу десь посеред лісу, але от, сидимо собі за вечерею.

— А що ви маєте до роботи в місті?

— Ну, тут як подивитися. Якщо прямо, то ніби й нічого, а якби я мав відповідати на те, що ти запитав, а не що сказав, то я продав своє старе майно і купив собі землю з хатою відразу за Княгинином. Ближче до міських стін. Корчму я мав колись, корчма ме бути і тепер. Чув я, до речі, що камінь на будову акурат тим трактом провозять, так що, Бог дасть, побачимось у мене в корчмі, коли горло зайдеш промочити. Може, і сусідами будемо. Але цікаво мені в тебе ще дещо запитати. От казав ти, що братова в тебе ніби також жидівка. Як таке вийшло?

— Та як завжди вийшло. Ходив брат у похід, років зо шість тому як. Ішов сам, а прийшов із жінкою. Уже хрещеною, ясно. І вже за ним заміжною. Тільки батько наш із ним донині не говорить, ви вже вибачте.

— Та чого вибачатися, не він перший. Ясно, шкода, що так із братом тобі вийшло. Але й фаті в тебе не з наймудріших, якщо не відмолив. Воно-то робиться по волі Божій, не інакше, але і на волю Божу існує молитва.

— Як так? Що Бог зробив, людина не відмінить.

— Ти думаєш? Коли людина праведна і знає, чого просить,— то і згон її не спудить, а не те що невістка-жидівка. Не знаю, що тобі твоя братова розказувала, але я сам добре знаю, як то буває.

— Як буває — щоб і згон не страшний?

— А так. Жив колись у нас один у громаді. Бідний був, що ті ваші церковні миші,— старий реготнув із власного жарту, кинув обібрану рибу на землю,— а мав до всього жінку і дві доньки, хоча ж і на себе одного ледве стягував. І вирішив піти до Меджибожа, до цадіка на пораду, як би то вибавити себе від бідності. Вийшов у четвер спозаранку, щоби мати ще день у місті, раптом що. Прийшов до цадіка в гості — а той давай його виганяти. Іди, каже, звідки прийшов, і йди зараз же. Той і просив, і на коліна падав, а цадік своєї. Пішов він, значить, назад, і в ніч проти п'ятниці зупинився в корчмі, що якраз на півдорозі. Зайшов — і сидить, бо грошей однаково ні на що не має. А тут ми надійшли. Бачили, як він поперед нас удосвіта виходив, та й здивувалися, що він так мало пройшов за день. Він і розказав нам, що то в цадіка було. Ну і ми ж не дурні — взяли вина і почали пити. І за кожним разом, як хтось випивав, то пив до нього, обов'язково кажучи «лехайм». А як закінчилось вино — ми взяли ще. Цілу ніч так пили, аж до світанку. До цадіка доперли аж під вечір, коли його жінка вже мала свічки палити. То за цим разом він як побачив нашого бідняка — нічого йому не сказав, а запросив нас усіх до трапези, як ото ми тебе. Така історія.

— А де смерть?

— О, смерть і пагуба завжди чигають в кожній людській історії,— Герш явно чекав питання, щоб відкрити молодому шейгецу силу історії.— Бачиш, цадік знав, що жити тому бідаку лишилося тільки до вечора

шабесу, тому й послав його додому, аби той помер серед рідних. Ну а ми, цілу ніч п'ючи за його здоров'я, тим самим подовжили його життя. Вкорочуючи своє, не інакше. А тим часом, Матвію,— старий підняв свій келих, за ним усі зробили те саме,— лехайм.

Їли і пили до глибокої ночі, аж поки Матвій не відчув, що не може більше навіть сидіти на барилі, не те що підтримувати розмову. Тож, за дозволом Герша, він виліз на воза і, примостившись серед паків, відразу заснув.

Спав недовго. Уві сні бачив нескінченні кам'яні коридори, освітлені хіба смолоскипами, і впізнавав каміння, яке поклав власноруч. У кожному коридорі, за кожним поворотом йому бачилась загорнута в саван жінка, котра повертала за наступний ріг, щойно він виходив з-поза попереднього, нагадуючи про себе лише довгими фалдами білої тканини й довгими пасмами чорного волосся. Кожен коридор, яким він проходив, спускався дедалі нижче під землю, аж поки раптом не виводив на поверхню посеред великої площі, на якій також велась будова — творіння його рук. Кожен покладений камінь здавався рідним, але коли пробував охопити поглядом цілу будівлю — вона нависала над ним, загрозово і мізерно водночас, ніби людина, що постає проти Бога. На дотик камінь був холодний, але кожна стіна пашла до нього вогнем із нутра, аж піт виступав на чолі, а руки пеклись об холодний камінь, з-під якого виходив ворожий йому жар. І він метався від стіни до стіни, а стіни відшаровувалися від будинків і замикалися на ньому кам'яним мішком, і десь із цього мішка на нього сяяв святий хрест, але він ніяк не міг зрозуміти, звідки саме. Прокинувся тільки тоді, коли вчергове провів рукою по кам'яній стіні, шукаючи виходу, і загнав у великий палець скабку, котра стирчала з воза.

Жиди ще спали. Трохи помордувавшись із тріскою (так і не витягнувши її повністю), Матвій закинув би-саги на плечі та, не чекаючи, поки інші прокинуться, рушив стежкою до міста. Як справедливо зауважив старий Герш, він не тримав шабес.

* * *

Того-таки вечора, коли Матвій блукав лісом геть неподалік від Ямниці, у заїзді біля міських стін подавали вечерю. Свіжа капуста, тушкована на невизначеному жирі, будз і городина — більшого своїм гостям небагатий заїзд найзвичайнісінького вечора запропонувати не міг. Усі четверо гостей, які тої ночі мали в ньому ночувати, вирішили повечеряти разом і закінчили вечірню молитву десь у той же час, коли старий Герш провів кідущ.

Усі четверо були чоловіки, і вигляд мали настільки неоднаковий, ніби їх зумисне зібрали в одному місці для якогось жарту. Перший був невисокий і кремезний, так що дерев'яна ложка замалим не губилась у його здоровенній долоні. Лице мав заросле присивілою щетиною, з якої виділялись не дуже доглянуті вуса, а голову — майже лису. Над лівим вухом у нього темніла лунина, яку чоловік раз у раз потирав. Він щедро запивав свою вечерю пивом із великого дерев'яного кухля і не соромився відригувати в паузах між жуванням та застільною бесідою. Біля нього сиділи двоє чорноволосях чоловіків, які могли бути лише родичами. Ці їли мало і з однієї миски, а одне з одним перемовлялися лише на вухо, аби не чув ніхто інший. На своїх супутників вони поглядали насторожено, і лише те, що до трапезної вони прийшли першими, приховувало від інших чоловіків той факт, що вони

користувалися тільки власним посудом. Четвертий чоловік вигляд мав цілком нейтральний. Уся його зовнішність, від одягу до кольору очей, була настільки пересічною, що чи не кожна людина забувала його тієї ж миті, як відводила від нього погляд.

— Мовлю вам, панство, що готуватись тре' до гіршого,— стверджував перший, відірвавшись від кухля,— не так багато часу минуло з перейшлої війни і перейшлих набігів, а тераз, кгда маєме оброну найслабшу, то паче мала би татарва напасти, як укріплення будуть піврозібрані. Так шо ви, панство, бігме не ліпший час дібрали, би сюди приїхати.

— А чи знає пан, які сили затратив пан Потоцький на додатковий захист фортеці в часі перебудови? — поцікавився непримітний чоловічок, відкраюючи скибку будзу.

— Не знає пан,— буркнув крем'язень.— А пан знає?

— Та де, теж не знаю,— байдуже відмахнувся чоловік.— Але про то і не шпекулюю на тім. Цікаво би знати, з чого то пан такий певний безхисності фортеці.

— Бо я ї' перебудовую, би-сте знали. Муляр я. Але то неважне, бо навіть мала дитина знає, що коли стіни розібрані, то їх і без штурму можна пройти.

— Добра дитина перше всього знає не лізти, де її не просять, прошу пана,— цілком серйозно відповів чоловік.— Хай ви не просто муляр, а цілий цехмайстер, то не дає вам права пашталакати з першим-ліпшим зустрічним про інженерні пляни на фортецю.

Чоловік знітився і з подвоєною увагою повернувся до капусти, а тоді через кілька хвилин раптом сказав:

— Ви знали, що я є цехмайстер. Як?

— Бо ви мені про то самі сказали, пане. Коли сказали за розібрані стіни. Роботи ще не почалися, так що знати про таке міг або хтось із проєктантів самої

перебудови, або цехмайстер, котрий мав би керувати простими робітниками. Але мене то мало цікавить. Добре вже, що татар лишили в спокої.

— Знаєте, *пане*, я вам теж можу дещо сказати. Ви так зі мною панькаєтеся, що я хіба дивуюся, чому небідний шляхтич зупинився в малому заїзді в таких лахах, як ото на вас.

— По мові чути? — спокійно запитав шляхтич.

— Дуже. Страшно багато панькаєте, правду кажу. Ви зі схизматів?

— Ні, католик. Цікаво, як це ви не побачили — я до їдзенья зліва направо хрестився.

— А звідки будете?

— А то вже не ваша справа,— видно було, що перед кожним разом, де мало звучати слово «пан», шляхтич на півсекунди замовкав, уникаючи його казати.— Як на те, давайте ліпше обговоримо наших випадкових товаришів,— і він повернувся до батька з сином, котрі ніби відсахнулися від його погляду: — Що скажете?

— Молилися разом із нами, але ні слова не сказали, і навіть імен не назвали. Ви розумієте мене?

— Да, розумію,— відповів чоловік, з'ївши майже всі звуки в цій фразі.— Хлопець то не.

— Ви румуни?

— Да, да, романі.

— Oni nie są rumuni,— змовницьки підсумував шляхтич, поглядаючи на сімейство.— *Chyba z Wałachii, ale to są serwy. Prawdziwy Wałach mówi «romyni», a nie «romani».*¹

— Це я теже розумію, пане,— байдуже відповів чоловік. Тоді зітхнув, визнаючи поразку, і повернув-

¹ Вони не румуни... Може, з Валахії, але це серви. Справжній валах каже «ромині», а не «романі». (Пол.)

ся до свого сусіда-шляхтича: — Но виходит, ош еще не умієме добре ховатися.

— Не умієте,— кивнув головою шляхтич.— Дивує мене тільки, що ви з сином лимарюєте. Ще не бачив ваших такого заводу.

— Но то зараз бачите. Але я би вас попросив, пане. Ви туй знаєте всьо про всіх, але ні словечка нам не сказали про себе.

— Прощу п... чоловіче, ти ж уже видів-ис, що то шляхтич,— повернувся до бесіди перший чоловік.— Для мудрої людини все досить виду.

— Да, шляхтич,— відповів серв.— І я би сказав, куди багатіший шляхтич, чим ото всім показує своїм побитом у дешевім заїзді. Але якого ремесла, то вище мої ведзи. Я того за одягом не виджу.

— А то нема що видіти. Лимарюєш ти, бо пальці в тебе грубі та й чорні від дратви, то не є ніякий секрет. Я легко пізнаю людей по роботі, яко цехмайстер. Ти легко пізнаєш людей, бо інакше в цьому світі вже не жив би, серве. Але однако я тобою обманувся, а пан ні. То й не дивно, що ти не можеш зрозуміти, ким є пан,— ясно, що він, як і ти, серве, не хотів, аби його пізнали. Що скажеш, пане, вгадав я?

— Майже що,— виклично відповів пан.— Я є на правду шляхтич, і на правду багатший, ніж по мені видно. Може, йду на прощу і боюся грабунку. Може, програвся в карти і їду на Січ. Багато що може бути. І я готовий закласти свій річний дохід проти вашого надбілля, що ніхто із вас не вгадає, чим я промишляю, аж поки я сам не скажу.

Присутні за столом чоловіки встигли замислитися над його закладом, може, на п'ять секунд. За тим нагорі, де сиділи господар із сімейством, почувся гуркіт, ніби хтось різко змітав зі столу начиння, і майже

негайно — крики. Голосні, надривні, позбавлені слів чи змісту — такі, які не раз і не двічі чуло призвичаєне вухо шляхтича. Він зірвався з-за столу і вже на ходу крикнув решті:

— Pożar, za mną!¹

Двері, що виходили на другий поверх, були підперті кілочком зсередини. Шляхтич обрав ломитися просто в двері, намагаючись розхитати кілочок і висадити їх, решта ж побігла на вулицю, де стояв колодязь. При цьому сталося так, що кожен вважав іншого ідіотом: шляхтич вважав, що через верх залізти до покою і виволити господаря ніяк не вийде, бо солом'яна стріха спалахнула чи не першою; муляр вважав, що якби хтось нагорі ще ворушився, то сам би собі відчинив двері та й вийшов, а треба гасити стріху, доки вогонь не перекинувся далі; серву здавалося, що наймудрішим для нього в такій ситуації буде кудись відбігти і спостерігати за всім із безпечної відстані, доки їх із сином випадково не зробили крайніми. Його син просто захоплено спостерігав за пожежою і ще нічого не думав. Решта мешканців передмістя загалом поділилася на дві групи: одні кинулись на допомогу муляру й почали подавати воду, інші ж поставали на коліна просто на дорозі біля заїзду і заходилися молитися Господу, аби вогонь не перекинувся далі.

Коли по годині, зусиллями Божими і людськими, пожежу загасили і стали підбивати збитки, з'ясувалося: із цілого заїзду лишився лише шматок першого поверху від входу і до шинквасу. Решта згоріла цілком або майже цілком, долівка другого поверху в хазяйських покоях прогоріла наскрізь, в інших обгоріла настільки, що ніхто не відважився туди підніматись. Пожежа забрала чотирьох — власника заїзду з дру-

¹ Пожежа, за мною! (Пол.)

жиною, його доньку і хлопця-сироту, котрий при-
слуговував на господарстві і був із донькою власника
заручений. Усі четверо сиділи в покої нагорі, звідки,
на загальну думку, почався вогонь. Чому ніхто з них
не вибіг, щойно почало горіти, ніхто, звісно, не знав.
Стільки ж людей знали, чому, власне, почався вогонь.
Ніхто нічого не бачив і не чув, окрім хіба тих, котрі
все бачили й чули, але нікому нічого не сказали.

Дошукуватися причин пожежі проти ночі ніхто
не хотів, тому пошук тіл вирішено було відкласти на
завтра, а пошуки винних — на потім. Найпевніше —
на понеділок, коли хтось огляне тіла, а в місті комусь
буде до того діло. У натовпі кілька разів прозвучало
слово «підпал», тому поміж собою чоловіки говори-
ли, що справу треба винести на розгляд міського ма-
гістрату з вїйтами обох народностей, і щойно коли на
те буде воля суду, передати справу далі або винести
міру покарання самим.

Усе це шляхтич у найдрібніших деталях занотував
чорним оливом до зшитка дорогого очеретяного па-
перу, з яким ніколи не розлучався, і вирушив спати
на найближчий оборіг, марно мріючи про затишну
кімнатку з ліжком, від якої його відділяла замкнена
на ніч брама.

РОЗДІЛ 2

У якому дія переноситься до міста, але водночас нічого не відбувається

Поки Тиберій прокинувся, Стеха встигла зняти ранішній надій і поставити цебро з молоком зсідатися на каміння пивниці, вигнати корову на пашу і зготувати сніданок. Спудей прокинувся якраз на перетертий овес із молоком. Свита з ночі прилипала до тіла — від води чи від поту, Тиберій не знав.

Але Стеха поводитися з ним привітно, як і звечора, по сніданку, поки ще не припекло, відправила його нарубати дров, щоби були з запасом, а відтак він був вільний робити свої справи. Направду, жодних справ у Тиберія не було, тож він, перед полуднем покінчивши з дровами, заклав сутану і рушив до міста. Хоч його й тягло до лісу, остерігався йти туди за дня, у всіх на виду, та ще й непідготовленим, тож розраховував, що прогулянка містом якось його розважить і дозволить привести до ладу минулий вечір.

Найперше впадала в очі майже цілковита відсутність людей. Якби Тиберій краще знав, куди його занесло, то розумів би, що жиди зараз сидять по своїх хатах і святкують шабес, а для церковних дзвонів час ще не настав, тож зустріли його на вулицях хіба кілька прошаків, котрі займали свої місця ще спозаранку. Більше ані душі. Смерділо паленим.

Як і за першими відвідинами, на кожному кроці все кричало: Тиберію, ти більше не на Слобожан-

щині, ти в іншій країні. Присохле болото під ногами нічим не відрізнялося від болота в рідному місті, від болота в Чернігові чи Москві, але будинки — ті були зовсім інші. Одноповерхові, лише зрідка на два чи три поверхи, обнесені дерев'яним парканом, вони стояли до вулиці не дверима, а торцем, так що вхід губився десь далі у дворі. Проте, як і деінде в невеликих містах, вони мало відрізнялися від сільських хат. Тиберій не уявляв, хто в них живе, але ладен був закластися, що не русини й не поляки. Від невеликої дерев'яної церкви вбік відходив іще один паркан, котрий наглухо відгороджував прицерковний двір від решти міста, а трохи далі з іншого боку вулицю підпирали два великі та багаті з виду двоповерхові будинки зі складеними з каменю цоколями, які майже впиралися в східний мур. Тож Тиберій повернувся назад і через вузький провулок між двома хатами вийшов на ринок, до дерев'яної ратуші, де якийсь час роздивлявся фігурку бляшаного жида з паляницею хліба в руках, а далі, обійшовши ратушу зусібіч, рушив до невеликого й не дуже гарного дерев'яного палацу, котрий радше нагадував просте шляхетське обійстя, до корпусу колегії і костелу, котрий також був на перебудові та замкнений.

Порішивши наразі вертатися, Тиберій звернув назад до ринку, пройшов повз суцільну забудову, яка розділяла дві площі, і вже в короткому переході біля брами випадково наздогнав двох чоловіків у простому одязі.

— Чув, хто зупинявся в тому заїзді?

— Чув. Усі вчора чули, і всім Яцек розказував, а Яцек твій гімно знає.

— Гімно не гімно... А коли то правда? Знаєш, скільки народу його ненавидить? Мало хто знає, який він із себе. То, може, почули — і спалили к чортовій бабці?

— Я все одно кажу, що то жиди були. Оце почнеться перебудова — і хто, крім них, тримає шинки й корчми? Звідси аж до Ямниці — ніхто більше.

— Тільки от старий Збешек жив за Тисменицькою брамою, а не за Галицькою. А всі зараз їдуть з тамтого боку.

— І що? Та Збешек був хіба єдиний нормальний поляк, котрий під містом тримав гендель. І дешевий. Знаєш, які ціни тепер почнуть дерти?

— Стасю, най із тим секвестрові розбираються, чи лавники, чи хто там має розбиратися. Але я тобі так скажу — якщо до міста на правду приїхав старий Трепка, то я би хтів його бодай побачити. *Liber Chamorum*¹ — то...

— Читав я твій *Liber Numorum*. І знаєш, раз ми обоє без труду провалимо вивід шляхетства, якщо він кине оком на нас, радив би тобі до нього не пхатися.

— Ой, Стасю, не починай. Наші батьки не є настільки багаті чи впливові, аби цікавити Трепку. То раз. А два — я з ним задиратися не планую. Просто кажу, що хотів би побачити. Бо книжка страшно цікава.

На цьому хлопці, прочинивши хвіртку, зникли за високим парканом, а Тиберій здивовано виявив, що, заслухавшись, опинився знову біля церкви, яка стояла одразу за пішою брамою. Тож він у супроводі церковних дзвонів вийшов за місто і рушив стежкою до села, до якого було, може, десять хвилин неквапливого ходу. Рушив до Стехи із чітким наміром сьогодні

¹ Книга хамів, або *Liber generationis plebeanorum* (Книга племейських родів) — праця Валеріана Неканди-Трепки, яку можна назвати ґрунтовною і серйозною насмішкою над геральдичною зацикленістю польської шляхти — замість прийнятої в поезії та літературі прослави шляхетських гербів і родів, Трепка викривав самозванців, котрі прикривалися високими титулами.

не робити нічого особливо корисного — хіба трохи допомагати по господарству чи почитати. Для всього іншого була неділя.

* * *

Матвій увійшов крізь Галицьку браму в супроводі церковних дзвонів. Щойно опинившись у фортеці, відчувши себе відділеним від того світу, що залишився назовні, він дозволив собі єдину думку, яка шукала шляху до його голови від самого світанку. І він остерігався її думати, ніби боявся, що його підслухають. Направду, він і був певен, що його чують — Бог, його дід, його прадід і всі інші предки, скільки їх є на небі. І чуючи, засуджують за те, що він не наважився подумати в присутності старого Герша, але думав зараз. Його донька була дуже гарна.

Авіва для нього була значно більше, ніж просто гарна, але Матвій не знав розумних слів, якими звикле описують таких дівчат і які би до неї пасували. Тому просто думав про неї як про гарну і марно намагався пригадати, який саме вона мала вигляд. Коли якась риса — ніс, губи, брови — поверталась до пам'яті, він дурнувато всміхався та обдумував цю одну рису, аж поки подумки не затирав її до дір, а тоді знову повертався до уявляння цілої Авиви, що йому постійно не вдавалося, і її постать у його думках була відділена від нього легеньким серпанком білого туману, як учора — легеньким серпанком темряви і півтіней.

Матвій розумів, що закохався в неї, бо не бачив ні її зросту, ні фігури, ні форм. Не хотів її так, як хотів привабливих дівчат. Так раніше ставився до бондарівни Оленки, котра йому тихо подобалася і змушувала не спати ночами, але бажати котру почав щойно тоді,

як вона сама його забажала і віддалась йому минулого літа на Купала. Так само йому було зараз. Про Авіву він думав не як про жінку, котру він хоче, а як про особу, за існування якої він вдячний Богові. Зрештою, якби Матвій був схильний до глибоких роздумів, ця думка викликала б у нього глибокий сором, їхнє з Оленкою недовге щастя добре годилося хіба для журливих пісень, тож він був навіть радий закрити чимось спогади про неї. Авіва була вродливіша за Оленку. Матвій не знав цього напевне, але його розум не допускав іншого.

Думаючи про Авіву, Матвій непомітно для себе пройшов місто з кінця в кінець й отямився, тільки побачивши перед собою земляну горжу, що вела до гармат на городницю. Роззирнувся. Місто було нове, незнайоме, будинки заступали один одного й підходили так близько, що годі було розглянути вежу чи дзвіницю, на яку можна було орієнтуватися. Ліворуч від нього був загороджений бастион, праворуч просто з горжі випиналась земляна добудова, яка, мабуть, вела на нижчий рівень укріплень. Нічого, крім валів і огорож. Матвій боявся торкатися стін, остерігаючись відчутти страшний жар, яким до нього буде пашіти холодне дерев'яне чи кам'яне нутро. Він був сам у незнайомому місті, де всі вулиці і провулки, здавалося, стерлися самі собою, ніби хвиля накотила на берег, забравши за собою протоптані стежки. За якоюсь огорожею загавкав пес.

— Kto tu chodzi? — негайно озвалася заспана голова з віконця на другому поверсі.— Wynoś się stąd, chłopie, pan Brzeziński jeszcze odpoczywa! Przed obiadem czekamy cie!¹

¹ Хто це ходить? Забирайся, хлопе, пан Бжезінський відпочиває! Ми тебе перед обідом чекаємо! (Пол.)